

Dr. Karolis JOVAIŠAS

Teisės instituto vyr. mokslo darbuotojas
Gedimino per. 39/ Ankštoji g. 1, Vilnius
Tel. 2101 676

ŽMONIŲ LYGYBĖ: PROBLEMOS IR PARADOKSAI

Konstitucinis žmonių lygybės principas reiškia formalią jų lygybę ir draudimą diskriminuoti vienodus žmones arba, priešingai, teikti jiems privilegijų. Tačiau formali žmonių lygybė ne tik nepaneigia jų faktinės nelygybės, bet ir padeda jai rasti.

Lietuvos teisinėje literatūroje, išskyrus gan fragmentiškus bandymus, teoriniu ir praktiniu požiūriais aktuali žmonių lygybės problema iš esmės nėra bent kiek išsamiau nagrinėta.

Šiame straipsnyje, kritiškai vertinant nusistovėjusius mąstymo stereotipus, yra aptariamas nevienodų žmonių vienodas arba nevienodas traktavimas, atsižvelgiant į tai, kas, iš kokių pozicijų ir kokiais kriterijais remdamasis juos traktuoja. Čia taip pat bandoma išsiaiškinti, ar pateisinama valstybės intervencija tam tikram lygybės laipsniui užtikrinti, kokie tokios intervencijos rezultatai gali būti laikomi pagrįstais ir ar nepagrįsti siekiai gali sukelti neigiamų padarinių.

ĮVADAS

Laisva visuomenė ir žmonių lygybė nėra natūrali žmogaus būseną. Nepaisant prigimtinių teisių retorikos, žmogus nuo pat gimimo yra priklausomas, o kitas ir visą gyvenimą lieka toks – priklausomas nuo stipresnio už save, jeigu ne fiziškai, tai materialiai, psichologiškai ar tarnybiškai. Kadangi, pasak M. Friedmano, „gyvename daugmaž laisvoje visuomenėje, esame linkę užmiršti, kokie trumpi tie laiko tarpai ir kokie maži tie erdvės plotai, kur reikėsi politinė laisvė; tipiška žmonijos būklė yra tironija, baudžiava ir alkana vergovė“ [3, p. 17].

Konstitucinis žmogaus lygybės įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams principas iš pirmo žvilgsnio atrodo visiškai akivaizdus ir skaidrus. Žmogaus teisių negalima nei varžyti, nei jam teikti privilegijų remiantis jo asmens savybėmis ir požymiais.

Ar vienodi žmonės turi būti traktuojami vienodai? Vienodi, taip. Tačiau žmonės yra nevienodi. Ar tai reiškia, kad nevienodi žmonės, kaip dažnai teigiama, turi būti traktuojami vienodai? Jeigu taip, ar vienodai turėtų būti traktuojami vaikai, suaugusieji ir nusenusių, nėščios moterys ir imitę vyrai, psichikos ligoniniai, neįgalūs ir sveiki, vargšai ir turtingi, besimaudantys piniguose ir negalintys sudurti galą su galu?

Kadangi tokių nevienodų žmonių vienodas traktavimas reikštų jų išskirtinių savybių ignoravimą ir nevienodą traktavimą, tai ar lygybei, tiksliau, tam tikram lygybės laipsniui garantuoti pateisinama valstybės intervencija? Jeigu pateisinama, kokia apimtimi ir kokią lygybės laipsnį ji turėtų užtikrinti? Pagaliau, jeigu formali žmonių lygybė neišvengiamai reiškia faktinę jų nelygybę, kaip turėtų būti traktuojami tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai ir Lietuvos Konstitucija, vienprasmiškai įtvirtinantys žmonių lygybės prieš įstatymą principą?

FAKTINIAI, POLITINIAI IR TEISINIAI LYGYBĖS ASPEKTAI

Deklaracijos tekstas ir turinys

Natūralų, amžiais puoselėtą žmonių laisvės, brolybės ir lygybės siekį išreiškia lakoniška

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (toliau – Deklaracija) 1 straipsnio norma: *visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems suteiktas protas ir sąžinė ir jie turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai* [1, 1 str.].

Negalima vienprasmiškai teigti, ar pirmas šios normos sakinytis konstatuoja faktą, ar įtvirtina politinį reikalavimą bei teisinį principą. Tačiau svarbiausia išsiaiškinti, ar tokia žmonių lygybė (orumu ir teisėmis) išties yra faktas, ar greičiau teiginys apie faktą. Paprastai faktai yra griežtai atskiriami nuo teiginių apie faktus. Pasak H. Kelseno, faktai „nėra nei teisingi, nei klaidingi – tik esantys arba nesantys, ir tik *teiginiai* apie faktus gali būti teisingi arba klaidingi“ [4, p. 93].

Tokia pozicija, nepaisant atrodytų visiško jos aiškumo, yra pažeidžiama. Faktus ne visuomet paprasta atskirti nuo teiginių apie faktus. Tais atvejais, kai nesugebame identifikuoti faktų, mes pripažįstame juos kaip teisiškai patikimus, kol neįrodyta priešingai. Jeigu įrodyti, t.y. nei paneigti, nei patvirtinti, nepavyksta, mes preziumuojame, kad teiginys apie faktą yra teisingas. Faktas nėra tik esantis arba nesantis; faktas tas, kad negalėdami ar nesugebėdami tiksliai identifikuoti socialinio gyvenimo reiškinių (faktų), teiginius apie juos mes ir laikome faktais.

Iškalbingas šio teiginio pavyzdys „prichvatizacija“ – naujadaras, tiksliai atskleidžiantis kriminalinės privatizacijos esmę ir turinį. Lietuvoje, kaip praktiškai visose posovietinėse valstybėse, privatizacija buvo vykdoma žmogžudysčių, sprogdinimų, totalinio teroro – žiauraus, kruvino nusikalstamumo fone. Vieni žmonių pauperizacija ir skurdas, lydimas teisinio nihilizmo, depresijos ir savižudybių bangos, – tai pagrindas, ant kurio buvo statoma kitų gerovė. Privatizacija vyko ekonomikos šoko sąlygomis, kai praktiškai iš karto buvo atidaryti visi šliuzai, reikiami įstatymai neparengti arba parengti su milžiniškomis spragomis, todėl nedaugelis žmonių praturtėjo absoliučios daugumos sąskaita. Privati nuosavybė, kaip demokratijos pagrindas, neišvengiamai buvo suręsta ant neteisėtumo pagrindo. Teisė nusileido neteisėtumui, teisingumas – jėgai, tačiau, nepaisant to, privatizavimo rezultatų revizavimas yra tokia utopija, kad jos nesvarsto netgi populistai rinkimų kampanijos metu.

Vadinasi, nepajėgdami įrodyti netgi didžiausių turtų kriminalinės kilmės, prezumpciją apie jų juridiskai neprikaištingą kilmę, mes laikome tikru, nepramanytu faktu. Tai svarbu ir visuomenės stabilumo požiūriu, nes žmonių tarpasmeniniai santykiai negali remtis įtarimų, nepasitikėjimo ir teisinio neapibrėžtumo pagrindu. Privatizacija ateina ir praeina, o nusikalstamumas lieka visiems laikams. Lieka ir su nusikaltimų atskleidimu, taip pat su visuomenės saugumu susijusios problemos. Jeigu asmenys, kuriems pareikšti įtarimai dėl žiaurių, visuomenę sukrėtusių nusikaltimų padarymo, teismo yra išteisinami dėl įkalčių stokos, tokių asmenų neįrodytas kaltumas pagal vieną pagrindinių nekaltumo prezumpcijos postulatų laikomas įrodytu nekaltumu. Taigi teiginys apie faktą ir vėlgi laikomas faktu, o nekaltumo prezumpcija atlieka ne tiek asmens teisių užtikrinimo, kiek teisinio stabilumo ir apibrėžtumo funkciją.

Išdėstyti argumentai duoda pagrindą išvadai: Deklaracijos norma *visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis* greičiau yra ne fakto konstatavimas, bet teiginys apie faktą. Teiginys, kuris visiškai nepagrįstai yra laikomas tikroju faktu. Kartu negalima nuneigti to, kad skelbiama lygybė patenkina visuomenės socialinio solidarumo ir atjautos pojūčius, orumo, pagarbos, savigarbos bei garbės jausmus, taigi atlieka visuomenės integravimo, teisinio apibrėžtumo ir stabilumo funkcijas. Šiuo požiūriu žmonių lygybė yra politinis reikalavimas ir teisinis (konstitucinis) principas.

Antras aptariamos Deklaracijos normos sakinytis – *Jiems suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai* sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoji konstatuoja žmogui imanentiškai būdingas savybes, o antroji, remdamasi šiomis savybėmis, įpareigoja juos elgtis tokiu būdu, kuris paprastai laikomas teisingo žmogiškojo elgesio etalonu, matu.

Broliai, kaip rodo istorija, broliškai elgiasi tuomet, kai reikia įtvirtinti giminės klanų valdžią bei autoritetą ir siekti naudos arba susitelkti prieš bendrą priešą vengiant potencialių nuostolių ir ginant nuosavybę, įtakos sferas. Bendras interesas brolius suartina ne mažiau nei kraujas, tačiau skirtingas ir nevienodai traktuojamas interesas, sužadinant stiprias emocijas, gali būti pykčio,

nesantaikos ir įtampos šaltinis. Pirmųjų pasaulyje brolių istorija yra puiki šio teiginio iliustracija. Kainas iš pavydo dėl Viešpaties palankumo Abeliui, užmušė jį ir Viešpaties paklaustas: „Kur gi tavo brolis Abelis?“ atsakė: „Nežinau! Argi aš esu savo brolio sargas?“ (Pr. 3, 4).

Esavas pirmagimio teisę Jokūbui pardavė už lėšių sriubą su duona. Kai Jokūbas labai alkanam Esavui pasiūlė parduoti šią teisę, Esavas tarė: „Štai! Aš prie mirties, kas man iš pirmagimystės?“ (Pr. 25 – 26). Tačiau, Jokūbo spaudžiamas prisiekti, Esavas tai padarė ir, kalbant šiuolaikine terminija, sudarė sąžiningumo, protingumo bei teisingumo ir teisėtų lūkesčių principams prieštaraujantį sandorį. Esavo poelgis galėtų būti vertinamas kaip broliškas, jeigu atsisakymas brolio naudai to, kas jam teisėtai priklausė, nebūtų buvęs padarytas išbadėjusio žmogaus. Tačiau Esavas greičiau pasielgė kaip nedidelio protelio žmogus, o ne brolis. Užtat Jokūbas, pasinaudojęs brolio silpnybe, pasielgė ne kaip brolis, o jeigu ir kaip brolis, tai apsaugok mus, Viešpatie, nuo to, kad žmonės su mumis elgtųsi kaip broliai.

Interesas – socialinio statuso, valdžios ir turto troškimas – išdavysčių, klastos, intrigų, žiaurumo, žmogžudysčių ir rūmų perversmų varomoji jėga. Kai po turkų sultono mirties, jo sostą paveldėdavo vienas iš įpėdinių, jis paprastai įsakydavo nužudyti savo kraujo brolius. Žmogiškuoju požiūriu – tai žiauri ir šurpi akcija, o valstybės interesų požiūriu – būtinas, racionalus ir protingas sprendimas. Kadangi į Osmanų imperijos sostą pretenduodavo dešimtys, jeigu ne šimtai jokiais griežtais hierarchiniais santykiais nesaistomų ir dėl valdžios kovojančių vieno sultono, bet skirtingų jo žmonių sūnų, tai intrigų, klastos, kovos dėl valdžios ir galimo pilietinio karo šaltinis turėdavo būti eliminuotas. Žmonės turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai, tačiau negalima ignoruoti to fakto, kad nevienodas ir skirtingai traktuojamas interesas gali supriešinti netgi brolius.

Kartu nesvarbu, kaip traktuosime Deklaracijoje skelbiamą žmonių lygybę; tokiu traktavimu negalima ignoruoti visiškai akivaizdaus fakto – žmonių fizinių, intelektinių, protinių, valinių ir kitų savybių milžiniško skirtumo. Tai nėra kliūtis tvirtinti, kad žmonės, nepaisant jų faktinės nelygybės, yra lygūs prieš įstatymą, bet kelia aktualią problemą, kaip įgyvendinti deklaruojamą lygybę arba bent jau minimizuoti neišvengiamus faktinės nelygybės padarinius.

Konstitucijos tekstas ir turinys

Konstitucinis principas „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi žmonės lygūs“ [2, 29 str. 1 d.] reiškia, kad Konstitucija neskiria žmonių, remdamasi jų požymiais ir savybėmis. Tačiau Konstituciją galima interpretuoti ir kitaip, nes to paties straipsnio 2 dalies žodžiai slepia tikrąją reikšmę, priešingą tiesioginei. Konstitucija yra tokia jautri žmonių požymiams pagal rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras, kad bet kokią nelygybę, pasireiškiančią privilegija arba diskriminacija dėl šių požymių, laiko neteisėta. Jeigu svarbia lygybės įgyvendinimo sąlyga mes laikome nuostatą *vienodus reikia traktuoti vienodai*, tai kyla iš pažiūros visiškai „paprastas“ ir „nekaltas“ klausimas: kokie žmonės laikomi vienodais. Pavyzdžiui, ar savo tėvą ir motiną užmušęs žmogus gali būti traktuojamas vienodai kaip ir kitas individas dėl tokios pat priežasties tapęs „našlaičiu“, neatsižvelgiant į tai, kad pirmas buvo auklėjamas tėvų sadistų ir nužudė juos, neapsikentęs žiauraus gimdytojų elgesio, o antras tokį nusikaltimą padarė, siekdamas paveldėti turta.

Kas akivaizdu, menkinama įrodymais. Žmonės, nevienodi dėl jų auklėjimo sąlygų, charakterio, emocinių ir valios savybių, požiūrio į padarytą nusikaltimą, šeimos padėties ir daugelio kitų veiksnių, bausmės skyrimo požiūriu turi būti traktuojami nevienodai. Socialinio gyvenimo srityse traktuoti vienodai, vadinasi, nustatyti tas pačias pareigas ir tas pačias teises visiems individams – vaikams ir psichikos ligoniams, neščioms moterims, sveikiems, ligoniams ir neįgaliesiems. Toks vienodas traktavimas prasilenktų su gyvenimo ir įstatymo logika; formali lygybė virstų faktinės nelygybės konstatavimu ir įteisinimu. Negalima ignoruoti, pavyzdžiui, to fakto, kad neįgaliesiems socialinės išmokos turi būti ir yra diferencijuojamos, atsižvelgiant į jų negalios laipsnį, aklumą, kurtumą, galūnių netektį ar panašiai.

Moterys ir vyrai vienodomis sąlygomis turi būti priimami į atitinkamas darbo vietas ir gauti vienodus atlyginimus už darbus, reikalaujančius vienodo išsilavinimo, įgūdžių ar atsakomybės.

Kartu moters fiziologija, kūno anatomijos ypatumai, išskirtinės motinystės funkcijos lemia darbo kenksmingumo, pavojingumo sveikatai, sunkumo laipsnį ir su tuo susijusius atlyginimo skirtumus. Neprotinga būtų neigti ir su minėtais ypatumais susijusius moterims įstatymais nustatytus mažesni pensijinio amžiaus cenzą, tam tikras lengvatas ar kompensacijas. Tai galima vadinti teisių diferenciacija – teisių saugos didinimu valstybės priemonėmis, pozityviaja diskriminacija ar privilegija, rezultatas nuo to nepasikeis.

Nepaisant Konstitucijoje draudžiamos diskriminacijos ar privilegijų teikimo, remiantis socialinės padėties, lyties pagrindu, vienodas (nediferencijuotas) teisių ir pareigų nustatymas turtingiems ir vargšams, sveikiems ir ligoniams, vyrams ir moterims, anot H. Kelseno, būtų absurdiškas [4, p. 139]. Apskritai žmogus vienodai ar nevienodai turi būti traktuojamas, atsižvelgiant į tai, ko siekiama tokiu traktavimu – teisių ir galimybių lygybės arba, priešingai, rezultatų (materialiosios) lygybės. Konstitucijos interpretavimas, konkrečios jos normos turinio atskleidimas visada grindžiamas motyvais ir principais, esančiais už tokios normos teksto ribų. Galima analizuoti tik kai kuriuos žmogaus požymius (pvz., socialinę padėtį, kalbą), kad įsitikintume: žmogus dėl šių požymių gali būti traktuojamas ir vienodai, ir nevienodai. Viską lemia socialinis, ekonominis ir politinis kontekstas, į kurį būtina atsižvelgti, taip pat vertintojo pozicija ir kriterijai, kuriais jis remiasi.

Jeigu asmuo, ypač turintis daugiavaikę šeimą, gyvena žemiau skurdo ribos, jo vienodas traktavimas, reikštų nevienodą traktavimą. Lygybės prieš įstatymą požiūriu visiškai beprasmiškas būtų reikalavimas vienodai traktuoti žmones, ignoruojant tokias jų savybes, kaip kalba, įsitikinimai arba pažiūros, jeigu tai susiję su žmogaus galimybe užimti pareigas valstybės tarnyboje. Į tokias pareigas gali pretenduoti tik gerai nacionalinę kalbą mokantis ir Lietuvos Respublikai pagal savo pažiūras ir įsitikinimus (tiksliau – reiškiamas pažiūras ir įsitikinimus) lojalus pilietis. Kalba yra ne žmogaus teisių varžymo ar privilegijų teikimo, bet būtina valstybės tarnybos sąlyga – žmogus negali tvarkyti reikalų, gerai nemokantis tos kalbos, kuria yra išreikšti valstybės politinė bei teisinė valia ir priimami būtini sprendimai. Savo ruožtu, valstybės tarnyba nėra gyvybiškai svarbus žmogaus poreikis; be to, į vieną vietą šioje tarnyboje paprastai pretenduoja keli asmenys.

Minėtais ir panašiais atvejais nelygybė pateisinama, kai tokių rezultatų siekiama laikantis nustatytų procedūrų. Ne tik valstybės valdyme, bet ir daugelyje sričių (pvz., sporto, rinkimų, azartinių lošimų) rezultatų nelygybė yra užprogramuota ir pateisinama, jeigu teisingas yra pats procesas (pvz., teisingai, nefalsifikuojant skaičiuojami balsai). Teisingu pripažįstamas ne principas *tikslas pateisina priemones*, bet principas *tikslą pateisina tik teisėtos priemonės*. Kadangi vertinimo objektas yra procesas ir priemonės, kuriomis siekiama tikslo, nelygus rezultatas pripažįstamas teisingu, jeigu teisingomis pripažįstamos procedūros, kurių laikantis buvo gauti rezultatai.

Kiekvienam savo. Kas tinka valstybės tarnybai, netinka tokios kvalifikacijos darbui, kurį gali atlikti nekvalifikuotas darbininkas, netgi kurčnebylis. Tokiais atvejais žmogus dėl kalbos, kaip ir dėl kitų savybių (pvz., lyties, įsitikinimų, pažiūrų) negali būti diskriminuojamas ar privilegijuotas. Žmonių socialinis gyvenimas yra įvairialypis ir daugiaplanis, todėl tik konkreči situacija lemia, ar vienodi žmonės turi būti traktuojami vienodai arba nevienodai. Už skurdo ribos gyvenantis žmogus gali būti traktuojamas vienodai, kaip ir milijonierius, jeigu kalbama apie jo atsakomybę už, pavyzdžiui, žmogžudystę, bet absurdiška būtų traktuoti jį vienodai, kai kalbama apie materialias jo gyvenimo sąlygas. Tokiu atveju formaliosios lygybės laikymasis reikštų pasityčiojimą iš faktinės lygybės. Kartu tai ribotų skurdžių žmonių galimybę integruotis į visuomenės gyvenimą.

LYGYBĖ IR NELYGYBĖS GRADACIJA

Socialinis (ne) lygybės aspektas

Žmonių socialinės ir turtinės padėties nelygybė bei nevienodas reikšmingumas visais laikais ir visose visuomenėse laikomas neginčijamu faktu. Žmonės gimsta nelygūs fizinės ir psichinės sveikatos, intelekto koeficiento ir valios savybių prasme; jie gimsta ir nevienodose socialinėse sąlygose, kurios skatina arba, atvirkščiai, slopina įgimtų savybių ugdymą ir tobulinimą. Šios sąlygos – tai šeima, artimiausioji socialinė aplinka ir ne paskutinėje vietoje – valstybė. Esant kitoms

lygiareikšmėms aplinkybėms (pvz., vienodai socialinei padėčiai, vienodiems gabumams, intelektui, išsilavinimui ir pan.), žmogus, gyvenantis ir dirbantis turtingoje valstybėje, pajamomis ir pragyvenimo lygiu neabejojamai bus pranašesnis už gyvenantį ir dirbantį skurdžioje. Ši pranašumą lems turtingos valstybės aukštesnis plėtros lygis, našesnis darbas, kitaip tariant, ne tik gyvų, bet ir mirusių visuomenės narių pastangų rezultatas. Svarbi valstybės reikšmė ir žmonių komunikavimo priemonės – kalbos prasme. Žmogus, gimęs valstybėje, kurioje kalbama angliškai, bet kurioje šalyje bendrauja tarsi būdamas namuose, o kitas, laisvai kalbėdamas netgi trimis kalbomis, išskyrus anglų, jaučiasi nevisavertis pasaulio pilietis.

Žmonės nelygūs ne tik nuo gimimo, jie genetiškai užprogramuoti būti nelygiais. Dirbtinio žmogaus genofondo gerinimo bandymai, selektyviai atrenkant žmones, galinčius turėti palikuonių, nepateisinami etiniu, socialiniu bei teisiniu aspektais ir pasmerkti istoriškai. Kita vertus, faktai, jeigu jie nėra manipuliacijos ir subjektyvaus vertinimo objektas, yra labai informatyvūs. Šiuolaikinėje visuomenėje daugėja socialiai remtinų ir psichikos sutrikimų turinčių žmonių. Nevaisingumo gydymo klinikų duomenimis (tiesa, sistemiškai neapibendrintais) – nuolat blogėja vyrų sperma. Jai kenkia daug veiksnių, pradedant genetika ir baigiant aplinkos veiksniais. Informatyvi ta aplinkybė, jog iš visų besikreipiančiųjų į spermos banką ir siūlančių savo paslaugas donorais tampa tik 5 procentai [10]. Nors donorams keliamų reikalavimų kartelė kur kas aukštesnė nei eiliniam piliečiui, siekiančiam turėti savo palikuonių, reikia pažymėti, kad ir donorais pretenduoja būti ne paliegę ir sukriošę, bet jaunystėje, sveikata ir energija trykstantys vyrai¹.

Motinos, kaip gimdyvės „kokybė“, nors čia ir neaparta, vis dėlto yra ne mažiau svarbus sveikų vaikų gimdymo veiksnys. Lietuvoje, kaip ir Europoje, skirtingai nuo Kinijos, gimstamumas yra ne ribojamas, o skatinamas. Tačiau toks skatinimas yra reikšmingesnis ne socialiai aktyviems, pasiturintiems, tam tikrą socialinį statusą įgijusiems ar jo siekiantiems žmonėms, bet tiems, kuriems socialinė parama, susijusi su vaiko gimdymu, išlaikymu ir ugdymu, yra didelė paspartis ar netgi vienas pagrindinių pragyvenimo šaltinių. Atsižvelgiant į neigiamus aplinkos, genetinius veiksnius ir santykinai didesnę visuomenės autsaiderių produktyvumą, galima teigti, kad netgi apskritai stebimas visuomenės pragyvenimo lygio augimas nepakeičia visuotinai ryškios tendencijos: žmonių turtinė, socialinė ir kitokio pobūdžio faktinė nelygybė greičiau didėja nei mažėja.

Bendriausia prasme žmonių socialinės padėties ir turto nelygybę lemia individualūs (asmeniniai) ir socialinės padėties veiksniai. Žmonės šiuolaikinėje visuomenėje nelygūs ne todėl, kad užima skirtingą padėtį socialinės piramidės struktūroje, bet tokią padėtį užima todėl, kad yra nelygūs kaip individai. Asmeniniai veiksniai – tai žmogaus intelektas, valios ir dalykinės savybės, energija, tikslo siekimas, komunikabilumas ir, kas labai svarbu, gebėjimus realizuoti savo gabumus. Negalima ignoruoti ir to, kad agresyvumas, moralinis neišrankumas ir nesiskaitymas su priemonėmis gal ir ne geriausia, bet veiksminga priemonė tikslui pasiekti. Be to, konjunktūrą jaučiantys ir prisitaikyti gebantys žmonės yra lydimi sėkmės taip, tarsi Fortūna būtų jų dresuotas šunelis. Labai svarbus ir kito pobūdžio nelygybės šaltinis – „protingas tėvų pasirinkimas“, leidžiantis žmogui be jokių pastangų atsiderinti tokioje socialinėje terpėje, kuri kitam yra jo siekių viršūnė.

Žmonės, kaip yra pabrėžę išvalgūs tyrinėtojai, paprastai labiau toleruoja dėl skirtingų asmeninių savybių arba dėl skirtingo įgyto turto nei dėl paveldėto turto atsiradusią nelygybę [3, p.160]. Formali starto galimybių lygybė yra pagrindas kiekvienam žmogui realizuoti savo asmenybės potencialą ir siekti tokio socialinio statuso bei turtinės padėties, kuri yra nelygybės pagrindas. Lygios teisės ir galimybės yra visuomenę vienijantis, faktinis formalios lygybės rezultatas – žmonių nelygybė – visuomenę skaldantis veiksnys.

---

¹ Iškalbingas pavyzdys buvo vienos nevaisingumo klinikos bandymas gauti donorų spermą iš grupės Policijos akademijos studentų. Kai į kliniką prisistatė džiugiai nusiteikę, puikiai vertinantys savo pirmąjį žingsnį genetinio nemirtingumo galimybes link, studentai, kurie atrodė, o šį išpūdį sustiprino ir atranka, jauni, sveiki, stiprūs ir protingi, rezultatai buvo netikėti ir stulbinantys. Nė vieno tų vaikų sperma dėl įvairių priežasčių – persirgimo hepatitu, kitomis ligomis, negalėjo būti panaudota. Žr. Tėvų padėka už vaiko gimimą – nežinomam spermos donorui [10].

Marksistai gerai suprato, kad formalios lygybės rezultatas yra faktinė, materiali nelygybė. Marksas savo antikrikščionišką mokslą surentė ant paties patvariausio iš imanomų pagrindo – krikščionybės instinkto, kurio svarbus „ingredientas“ yra lygybės ir brolybės siekis. Socializmas iš idėjos virto praktika todėl, kad masių energiją ir lūkesčius įkvėpė pažadais „žmonių valdymą pakeisti daiktų valdymu“ [5, p. 119]. Markso pasekėjai, įgyvendinę idėją, neišlaikė bandymo valdžia ir socializmas iš esmės virto savo priešybe, vilkolakiu, nes vieniems žmonėms suteikė neribotą galimybę valdyti kitus žmones. D. Orvelo sentencija *visi žmonės lygūs, bet vieni yra „lygesni“ už kitus* puikiai apibūdina ne tik socializmo prigimtį, bet ir apskritai žmonių lygybės esmę. Griežtai kalbant, socializmas, netgi atsiribojant nuo jam imanentiškai būdingos prievartos ir manipuliavimo žmonių likimais, nesilaikė ne tik faktinės, bet ir formalios lygybės reikalavimų. Socializmo eros pradžioje mestas obalsis „eksproprijuoti ekspropriatorius“ reiškė ne tik turtingųjų ir kilmingųjų, kaip klasės likvidavimą, bet ir valstiečių bei darbininkų, tiksliau, liumpenproletariato išaukštinimą. Liumpenproletariatas ikūnijantis intuityvią ir žvėrišką neapykantą visiems pasiturintiems, iš esmės tapo privilegijuota klase. Bolševikai, siekdami pastatyti pasaulį nuo galvos ant kojų, teikti prioritetą materijai (gamybai), bet ne antstatui (ideologijai), gavo rezultatą, visiškai priešingą luktajam. Bolševikai, nors laikė save nuosekliais marksistais ir užkietėjusiais materialistais, savo piliečius vertė dirbti ne iš materialinių paskatų, o iš idėjos. Bolševikai nepadarė to, ką žadėjo padaryti, tačiau padarė tai, ko padaryti nežadėjo: socialinę piramidę pastatė nuo kojų ant galvos, t.y. žmonių likimo šeimininkais ir valdytojais tapo liumpenproletariatas. Niekas tapo viskuo. Šis „viskas“ slaptu Lenino dekretu nuo pat pirmųjų valstybės perversmo dienų naudojosi būtent tuo, ko grasino atsisakyti, – privilegijomis. Vėliau partinė – valstybinė nomenklatūra iš esmės tapo uždara kasta, į kurią pašaliniai patekti galėjo tik išlaikę nuodugną ir griežtą testavimą dėl ištikimybės Lenino idėjai. Ekspropriatorius pakeitė nomenklatūra, iš purvo kilusi aristokratija – kraujo aristokratas. Formalios lygybės, kuri, anot komunistų, *leidžia dirbantiems „laisvuose rinkimuose“ periodiškai išrinkti savo išnaudotojus* pakeitimas faktine lygybe, kurios pagrindu jie laikė visaliaudinę gamybos priemonių nuosavybę, patyrė fiasko.

Socializmo, kaip visuomeninės santvarkos ir kaip mokslinės doktrinos, siekusio ne paaiškinti, bet pakeisti pasaulį bei praktikoje įgyvendinti ne tik laimės, bet ir brolybės bei lygybės principus, krachas informatyvus ir iškalbingas. Bolševikai, deklaravę tikslą išpildyti amžiną žmonijos svajonę ir „geležine ranka“ atvesti žmones į laisvės ir laimės karalystę, atvedė juos į analogų pasaulio istorijoje neturinčią smurto ir nepriteklių karalystę. Tiesa, kiekvienas pilietis turėjo neginčijamą teisę šlovinti savo laimingą, sotų ir laisvą gyvenimą toje šalyje, kurioje „taip laisvai kvėpuoja žmogus“. Ironiška Platono formulė „Nelygiems lygybė būtų nelygybė“, iš esmės neigianti lygybės galimybę, istoriškai buvo patvirtinta visiškai netikėtu būdu. Žmonijos atmatos, maskuodamos savo galią viešpatauti lygybės principu, tapo jos valdovais. Fašizmas, skirtingai nei bolševizmas, grindęs savo ideologiją ne klasės, bet rasės hegemonija, iš esmės vadovavosi Aristotelio formule „Lygybė lygiems, nelygybė nelygiems“. Tiesa, šiai formulei buvo suteiktas toks turinys, kokio Aristotelis negalėjo susapnuoti net košmariškame siaubo sapne.

Psichologinis (ne) lygybės aspektas

Galingas visuomenės progreso stimulus yra žmonių galios, įsitvirtinimo ir socialinės padėties troškimas, susijęs su lenktyniavimu, darbštumu ir išradingumu, kitaip sakant, savo pranašumo įrodymu. Panašiai, kaip gėris be blogio, lygybė be nelygybės netektų prasmės, nes nebūtų, ką su kuo lyginti. Be nelygybės, netektų prasmės ir žmonių lygybės siekis, toks pat amžinas kaip ir jų nelygybės siekis. Vaikų, kaip mažiausiai socializacijos paliestų individų, pasaulis pateikia įtikinamą pirmų instinktų recidyvo pavyzdį. Įvairaus amžiaus vaikų grupėse iš esmės susiformuoja hierarchijos ir dominavimo principu grindžiami tarpasmeniniai santykiai. Jie, savo ruožtu, yra tik suaugusiųjų pasaulio preliudija. Žmonių socialinis gyvenimas, pradedant nuo mokyklos, grindžiamas rungimosi principu, nuolatinio testavimu, kas yra kas kaip asmenybė – lyderis, vidutiniokas ar autsaideris. Individo karjerą, pradedant nuo mokyklos baigimo, be daugelio veiksnių, susijusių su starto nelygybe (pvz., tėvų socialiniu statusu, turtine padėtimi, ryšiais ir pan.),

lemia asmeniniai gebėjimai, valia ir ryžtas, užsibrėžto tikslo siekimas. Konkurencinėje kovoje, nesvarbu, ar ji vyksta politinio, socialinio ar ekonominio ir gyvenimo srityse, ar sporto varžybose, įvairiuose konkursuose (pvz., grožio), lygybės tarp „lygių“ nėra, yra laimėjusieji ir pralaimėjusieji. Lyderiai jaučia pranašumą prieš autsaiderius, kurie priversti nuryti kartėlį ir nusivylimą, tuo didesnį, kuo mažiau, jų nuomone, nugalėtojai verti savo laurų. Tačiau ne tik nepelnyta kitų žmonių aukštesnė padėtis tam tikroje veiklos srityje, bet ir intuityvus suvokimas to, jog tokia padėtis daugeliu atvejų yra pelnyta, žeidžia asmens savimeilę ir savigarbą. Nevisavertiškumo jausmo ir pavydo kodas iššifruojamas paprastai – žmonės savo pasiekimus ir rezultatus vertina ir pasveria lygindami juos su kitų pasiekimais ir rezultatais, kuriuos paprastai lemia ne tik sėkmė, bet ir įgimti gabumai, genai, valia bei kryptingas tikslo siekimas.

Paviršutiniški žmonės, pretenduojantys vadintis filosofais ir mąstytojais, svarsto, kam žmogui nenumaldomas turtų troškimas, jeigu vienu metu jis negali miegoti dviejose lovose, naudotis dviem unitazais arba suvalgyti daugiau negu gali netgi paties brangiausio ir išskirtinio maisto, ir apskritai naiviai stebisi, kodėl žmogus nesitenkina tuo, ką turi, o blaškosi tenkindamas tuščių troškimų ir puikybės alkį. Iš tikrųjų, jeigu mes esame tokie, kokie esame, mums reikėtų stebėtis nebent tuo, kad dar gebame stebėtis. Žmogus gali pabrėžti savo išskirtinumą ir reikšmingumą, vienu metu gulėdamas ne dviejose lovose, bet įžymybės (pvz., istorinio asmens, kino legendos) lovoje, naudodamasis brangakmeniais inkrustuotu auksiniu unitazu arba puikuodamasis senųjų meistrų ar impresionistų paveikslais, kurių vertė pranoksta tai, ką šimtai žmonių tegali užsidirbti per visą savo gyvenimą. B. Paskalis dabitą laikė ne tuščiu, bet stipriu žmogumi, nes jo įvaizdį kuria daugelis rankų, o kuo daugiau rankų turi žmogus, tuo jis stipresnis. Nesvarbu, ar turtas reiškia valdžią, ar valdžia pati savaime yra galios bei turtų šaltinis, svarbu, kad turto ir valdžios troškimas įkūnija žmogaus pranašumo prieš kitus siekį, jo troškimą būti „lygesniu“ būtent realiu, o ne formaliu aspektu.

Genetiškai „mes esame savanaudiški individualistiniai gyvuliai – žinoma ne visiškai, kadangi tuomet visuomenės ir net šeimos egzistavimas būtų neįmanomas“ [8, p. 350]. Kita vertus, netgi altruizmas, kaip žmogaus savirealizacijos ir sureikšminimo priemonė, nėra laisvas nuo žmogaus tarnystės savajam *ego*. Lygybės troškimas ypač stiprus, kai žmonės orientuojasi į tuos, kurie užima aukštesnę vietą socialinės piramidės hierarchijoje. Tačiau ši lygybės troškimo pilnatis dažnai virsta apgailėtina delčia, kai žmogus žiūri į tuos, kurie šioje hierarchijoje yra žemiau už jį. Pasak K. Popper'io, „pasakyti žmonėms, kad jie yra lygūs, – reiškia kreiptis į jų jausmus. Bet šitoks kreipimasis yra niekai palyginus su tuo, ką žmogus jaučiasi įtikinėjamas, kad jis pranašesnis už kitus, o kiti žemesni už jį“ [6, p. 107]. Šis pranašumo siekis pasireiškia netgi tuomet, kai žmogus, deklaruodamas lygybę, įsitikinęs geriausiai išreiškiantis lygybės siekį, arba padėdamas savo artimui, jaučiasi reikšmingas ir reikalingas kitiems.

R. Dworkin'as, analizuodamas filosofų seniai svarstomus hipotetinius atvejus, testuojančius privalomą visuomenės narių rūpestingumo vienas kito atžvilgiu lygį, preziumuoja, kad, jeigu žmogus skęsta, o kitas gali jį išgelbėti minimaliai rizikuodamas, tuomet pirmasis turi moralinę teisę būti išgelbėtas antrojo. Ar principą, reikalaujantį ištiesti pagalbos ranką, kai rizika yra minimali, galima papildyti bendrosios naudos principu, kuris saistomas su gelbėtojo ir nelaimės aukos socialiniu statusu? Svarstydamas tai, R. Dworkin'as konstatuoja, kad toks papildymas galėtų duoti pagrindą išvadai, jog nesvarbus žmogus turi rizikuoti savo gyvybe, kad išgelbėtų banko prezidentą, bet banko prezidentui nederėtų vargintis ir bent pamėginti išgelbėti nieką. Toks argumentas reikštų, kad nežymi auka neturėtų teisės į nieką, išskyrus savo lūkesčius, siejamus su bendrąja nauda.²

Moralė negali būti grindžiama bendrosios naudos principu, bet ir ignoruoti šį principą nebūtų protingas ir racionalus sprendimas. Priešingu atveju galėtume gauti nors formaliai teisingą, tačiau sveikam protui ir gyvenimo logikai prieštaraujantį moralės vertinimą. Panagrinėkim tokią hipotetinę, tačiau ne išgalvotą, o realią situaciją. Jeigu praktiškai vienu metu skubiai širdies

² Apie tai žr. detaliau: Dworkin R. Rimtas požiūris į teises [9, p. 150].

operacijai, nuo kurios priklauso žmogaus gyvybė, atvežti du pacientai – vienas jų „bomžas“, kuris patyrė sunkų infarktą laiku nepadaręs „pachmielo“, kitas žymus mokslininkas, tapęs savo darbštumo auka, o medikų brigada, galinti atlikti tokią operaciją, yra tik viena, ar ši brigada sunkų pasirinkimo klausimą, kam gelbėti gyvybę, turėtų spręsti mesdama į viršų monetą?

Žmogaus pranašumo, nepaisant lygybės prieš savo artimą jausmas, yra susijęs su valdžios sindromu. Nors valdžia yra sudėtingas ir daugiabriaunis fenomenas, negalima ignoruoti vieno svarbiausių jos komponentų – žmonių valdymo ir to pranašumo jausmo, kurį tas, kas valdo, jaučia prieš tą, kurį valdo. Pasak lordo Actono, kiekviena valdžia gadina, absoliuti valdžia gadina absoliučiai. Absoliuti dauguma žmonių deklaruoja moralės kodeksą, tačiau tik nedaugelis juo vadovaujasi. Galimybė savanaudiškais interesais pasinaudoti konjunktūra yra stipri žmogaus veiklos varomoji jėga. Tai itin akivaizdu, kai valdžios skonį pajaučia žmonės, turintys nepilnavertiškumo kompleksą. Valdžia jiems yra priemonė įtvirtinti savo *ego*, atsiskaityti už tikras ar tariamas nuoskaudas, o susikaupusį pyktį bei pagiežą išlieti ant kitų žmonių.

AR VALSTYBĖ „IŠLYGINA“ NELYGYBĘ ?

Ribotos valstybės galimybės

Lygios galimybės yra idealas ir kartu teisinis mirażas. Lygios galimybės, pasak K. Popperio, negarantuoja, kad ne tokie talentingi, ne tokie negailestingi, ne tokie laimingi individai netaps eksploatacijos objektu tų individų, kurie talentingi, negailestingi arba laimingesni [6, p.346].

Lygios galimybės to negarantuoja, tačiau jos garantuoja žmonių socialinės ir turtinės padėties nelygybę. Paprastai laimi stipresni, negailestingesni ir nesiskaitą su priemonėmis, kaip tai atsitiko praktiškai visose posovietinėse valstybėse privatizuojant nuosavybę. Formali lygybė prieš įstatymus pašalina kai kuriuos neigiamus piktnaudžiavimo valdžia ir žmogaus diskriminacijos ar preferencijos padarinius, bet palieka plačią erdvę tarpti faktinei nelygiai padėčiai. Kai dirbtiniu būdu veisiamas kai kurių plėšrių žuvų (pvz., upėtakių) mailius, jis tam tikrais periodais rūšiuojamas, atrenkant mažiausias žuvytes ir paleidžiant jas į atskirą tvenkinį, nes priešingu atveju didesnės jas surytų.

Žmonių lygybė, saugumas ir nepriklausomumas yra tik lūkesčių laikymas tikrove; išties žmogus iš prigimties yra priklausomas nuo stipresnių fiziškai, psichiškai, materialiai ar tarnybiškai. Atsižvelgiant į tai, kas akcentuojama ir kas laikoma lygybės pagrindu, skiriami du požiūriai į lygybę. Vieną jų išreiškia klasikinė liberalizmo koncepcija, kuri, pasak F.A.von Hayek'o, „vienintelė atveria padoringos ir nešališkos valdžios galimybę; valdžia žmones privalo *traktuoti* vienodai, kad ir kokie nevienodi faktiškai jie būtų. Jeigu valdžia kokiu nors būdu varžo atskiro individo teises ir veiksmus arba padeda juos įgyvendinti, tai ji privalo pagal tas pačias abstrakčias taisykles varžyti visų kitų teises ar veiksmus arba padėti juos įgyvendinti“ [5, p.198].

Egzistuoja ir kita diametraliai priešinga pozicija, pasak kurios vienodas nevienodų žmonių traktavimas yra nei daugiau nei mažiau – absurdas. H.Kelseno nuomone, Konstitucijoje įtvirtinta „individų lygybė nereiškia, kad normose, ypač Konstitucija grindžiamuose įstatymuose, šiuos individus privalo traktuoti kaip lygius. Tokios lygybės nesiekama, nes būtų absurdiška nediferencijuotai nustatyti tas pačias pareigas ir tas pačias teises visiems individams; vaikams ir suaugusiems, sveikiems ir sergantiems psichikos ligomis, vyrams ir moterims. Jei kalbame apie lygybę *įstatymuose*, tai konstitucija ją gali garantuoti tik nustatydama, kad tam tikrų – kaip antai: rasės, religijos, statuso arba turto – skirtumų įstatymuose negalima įtvirtinti, o tuos įstatymus, kuriuose tokie skirtumai yra įtvirtinami, galima panaikinti kaip antikonstitucinius“ [4, p.139].

Šios iš pirmo žvilgsnio diametraliai priešingos bei nesutaikomos pozicijos, iš tiesų nėra tokios. F. A. von Hayekas, nepaisydamas savo liberalių pažiūrų, kurios, šiuurkščiai kalbant, ir reiškia valstybės kišimosi į visas žmogaus gyvenimo sritis apribojimą, laiko tokią valstybės intervenciją ne tik pateisinama, bet ir būtina, kai reikia užtikrinti labiausiai socialiai pažeidžiamų žmonių teises. Kita vertus, pateisindamas tam tikrų individų laisvės apribojimus, jis įgelia R. Dworkinui sakydamas, kad „mūsų civilizacija negali iškilti, jeigu tiems, kurie nesilaiko jos kodekso, suteikiama „lygi teisė į rūpinimąsi ir pagarbą“ [5, p. 237]. Taigi plėtodamas ir aiškindamas savo

konceptiją, Hayek'as, atrodo, net nepastebi, kad iš jo propaguojamo vienodo nevienodų žmonių traktavimo principo praktiškai lieka tik ragai ir nagai, o iš esmės jo pozicija panaši kaip ir H. Kelseno.

M. Friedman'as kapitalizmą šlovinančioje knygoje „Kapitalizmas ir laisvė“ žmonių nelygybės problemos sprendimo esmę formuluoja taip: „Pirmas klausimas yra normatyvinis ir etinis: ar pateisinama valstybės intervencija lygybei garantuoti? Antras klausimas yra pozityvus ir mokslinis: kokie faktiškai įvykdytų priemonių padariniai?“ [3, p. 157]. Griežtai kalbant, problema kyla ne tiek dėl valstybės intervencijos ir jos tikslo pateisinimo, kiek dėl to, kam ir kokia apimtimi turi būti taikoma tokia intervencija ir kokie jos rezultatai turėtų būti laikomi pagrįstais. Valstybės intervencija gali garantuoti tam tikrą lygybės laipsnį, bet ne pačią lygybę, kuri yra iliuzinė fikcija. Nepasiekiami tikslai, kaip įrodė komunizmo idealas, nėra neutralus siekis, negalintis atnešti žalos. Mirazo vaikymasis yra ne tik tuščias ir beprasmiškas laiko, jėgų ir energijos švaistymas; jis gali sukelti sunkių ir neprognozuojamų padarinių.

Platono formulė „nelygiems lygybė taptų nelygybe“, priklausomai nuo požiūrio, gali būti interpretuojama dvejopai. Pirma, talentingi, stiprūs, veržlūs ir energingi žmonės, neturėdami galimybės realizuoti savęs ir traktuojami kaip lygūs, turėtų jaustis pažemintais ir nuskriaustais. Sovietmečiu menininkai, rašytojai, poetai ir kiti kūrejai, pažeidę pagrindinį socialinės mimikrijos principą „Neišsišok“, negalėjo savo gebėjimų realizuoti nei oficialiame mene, kuris jų netenkino, nei neoficialiame, kurio netoleravo valdžia. Situacija tolygi voljere uždarytam paukščiui, kuriam niekas nedraudžia skraidyti, bet tik griežtai apibrėžtoje erdvėje. Tokią nelygių lygybę „lygieji“ prakeikdavo beprotnamiuose ir sovietiniuose gulaguose. Antra, yra kategorija žmonių, kurie minimalaus, gyvybiškai būtino pragyvenimo lygio negali užsitikrinti dėl pašlijusios sveikatos, psichinės ar fizinės negalios, didelio išlaikytinio skaičiaus arba dėl kitų priežasčių, neišskiriant ir tingumo bei neveiklumo. Jeigu tokie žmonės būtų traktuojami vienodai, tikrąją lygybę, kuri įmanoma tik kapuose ir tai tik iš dalies, jie pasiektų daug anksčiau nei kiti. Atrodytų, mažiausiai abejonių kiltų dėl žmonių, gimusių laisvais, lygybės laisvėje. Tačiau ir laisvės teikiamais pranašumais labiausiai gali naudotis tas, kas turi solidų materialinį jos pagrindą. Žmonių skurdas yra akivaizdus įrodymas, kad nusistovėję mąstymo stereotipai apie prigimtine teisę į nuosavybę yra tik tuščiažodžiavimas. Nuosavybė yra ne tiek prigimtinės teisės, kiek asmens gebėjimų, energijos, pastangų, realizuotų tam tikrame socialiniame ir ekonominiame kontekste, rezultatas.

Žmonių lygybės nesugebėjo užtikrinti socializmas, jos garantas nėra ir demokratinės, socialiai orientuotos rinkos ekonomikos valstybės. Siauri grupiniai, egoistiniai interesai visose visuomenėse ir visuomet maskuojami deklaruojamais tauriais, kilniais tikslais, rūpesčiu žmogaus teisėmis ir visuomenės interesais. Demokratija nėra jokia panacėja nuo visuomenės blogybių, o tik mažiausia iš įmanomų blogybių. Pasak išvalgių ir skeptiškų protų, demokratija iš esmės yra tik patogi etiketė įvardyti tokiam valstybės tipui, kuris leidžia formuoti vyriausybes be kraujo praliejimo ir sudaro prielaidas sukurti, plėtoti, puoselėti politines institucijas, neleidžiančias rasti autoritarizmui ir totalitarizmui. Tačiau demokratija nebūtinai garantuoja nepriekaištingą, veiksmingų valstybės institucijų veiklą ir neužtikrina teisingos, geros ir išmintingos valstybės politikos. Visuotiniai rinkimai, atstovaujamoji valdžia ir kiti demokratijos institutai sukuria tik institucinį karkasą, kuris leidžia reformuoti politines institucijas naudojant protą, o ne prievartą.³

Demokratija pati savaime negali duoti nei proto, nei „apdovanoti“ savo valstybės piliečius reikiamais intelektualiniais ir moraliniais kriterijais, nei užtikrinti lygybės, teisingumo ir brolybės. Priešingai, „visose visuomenėse natūraliai ir neišvengiamai susiklosto valdančiųjų ir valdomųjų sluoksniai, elitas ir masė ir jokios demokratinės reformos, tokios kaip balsavimo teisės išplėtimas negali pakeisti šios padėties“ [7, p.176]. Toliau gvildenant šias įtakingų XIX amžiaus sociologų – G. Mosca's ir V. Pareto – mintis, galima teigti, kad visose visuomenėse, nepaisant gyvenimo lygio gerėjimo tendencijos, neišvengiamai didėja ir praraja tarp turtingiausiųjų ir skurdžiausiųjų. Jokios

³ Apie tai žr. detaliau: Popper K.R. Atviroji visuomenė ir jos priešai [6, p. 133-137].

socialinės reformos, net tokios kaip valstybės biudžeto perskirstymas, nepajėgios pakeisti šios tendencijos. Be to, turtinė nelygybė didėja ne tik tarp skirtingų kategorijų žmonių, bet ir tarp atskirų valstybių. Šiuolaikinių informacinių technologijų amžiuje pasaulis tapo „ankštesnis“, todėl žmogaus nelygybės dirgikliu ir jo norų šaltiniu tampa ne tik kaimynų, bet kitų valstybių žmonių gyvenimo lygis.

Politine prasme lygybės siekis yra utopija, ekonomine – silpnina žmonių motyvaciją dirbti, teisine – konstatuoja formaliąją, o ne faktinę, rezultatų lygybę.

Tikri ir tariami žmonių poreikiai

Žmogaus poreikiai, išreiškiantys objektyviai pagrįstą jo siekį turėti tam tikrų materialinių gėrybių ir socialinių paslaugų kiekį, yra absoliutūs ir santykiniai. Absoliutaus poreikio sąvoka, grindžiama pagrįstais ir objektyviai patenkinamais žmogaus lūkesčiais, gali būti išreikšta tam tikru dydžiu, pavyzdžiui, fiksuota pinigine metine pajamų suma, kuri negali būti mažesnė nei nustatyta skurdo riba. Santykinė poreikio sąvoka paremta asmens padėtimi paskirstymo sistemoje ir jam tenkančia socialinio pyrago dalimi. Pavyzdžiui, egzistuojantis aritmetinis vidutinis pajamų vidurkis, nors iš esmės ir yra mistinis, išvestinis iš labai skirtingų darbo užmokesčių dydžių, vis dėlto gali būti laikomas tam tikru orientyru.

Visa tai, ką žmogus turi (namą, butą, įvairius daiktus, mašiną ir kitą turta), jis vertina ne tik kaip gėrybes, kokios jos yra pačios savaime. Žmogus savo poreikius paprastai suvokia orientuodamasis į kitus žmones; o paties vartojimas, materialinės gėrybės, savo ruožtu, neretai tampa kaimyno norų šaltiniu. Lietuva pagal pragyvenimo lygį sovietinės imperijos kontekste ne be pagrindo buvo laikoma viena iš lyderių. Žmogus, gyvendamas santykinai klestinčioje respublikoje, didžiavosi esąs lietuvis ir jautėsi „lygesnis“ už kitus, nors tai buvo lygybė nelaisvėje ir apribojimuose. M.Gorbačiovo antialkoholinė kampanija, be daugelio prognozuojamų ir neprognozuojamų rezultatų, davė ir tokį, visiškai priešingą luktajam rezultatą: skyrybų skaičius sovietinėje imperijoje ne sumažėjo, o padidėjo. Juokais, nors niekas nežino, kiek tokiam juoke yra tiesos, šis reiškinys buvo aiškinamas tuo, kad vyrai išsiblaivė ir pamatė, su kuo gyvena, o pamatė buvo šokiruoti. Šokas ištiko ir Lietuvos gyventojus, kai, griuvus geležinei uždangai ir atsivėrus galimybei išvažiuoti ne tik pasisvečiuoti, bet ir užsidirbti į Vakarus, jie pamatė, kaip „gyvena žmonės“. Įvyko tikra vertybių perkainojimo revoliucija, o žmonės savo poreikius pradėjo vertinti orientuodamiesi ne tiek į savo kaimynus, kiek į tai, kas Vakaruose laikoma normaliu gerovės lygiu. Šis lygis žmonėms iš dalies tampa jų norų ir siekių šaltiniu.

Taigi žmonės jaučiasi neturtingi ne tik savo socialiniame kontekste. Jie, orientuodamiesi į turtingų pramoninių valstybių gyvenimą, trokšta to paties. Nostalgija – tai jausmas, siejamas ne tik su praradimais, netekimais, bet ir su nepatirtais atradimais. Žmonių poreikių matas ir šaltinis yra taip pat kaimynų gerovė. Svarbu ir tai, kad psichologiškai žmonės linkę vertinti rezultatus, o ne kainą, kokia jie pasiekti, todėl kitų žmonių gerovė paprastai perdedama, savoji – mažinama. Žmonių turtinė nelygybė nėra tik faktas, žmonės turi ir idėjų apie turtinę nelygybę.

Nelygybės sumažinimo priemonė – siekis gauti naudos. Žmonės naudos geba gauti iš visko, netgi iš savo ligos. Psichologai yra nustatę, kad kiekviena psichikos liga yra nesąmoningas bandymas ieškoti konflikto sprendimo būdų, todėl pats individas iš tokios ligos savotiškai išlošia tenkindamas savo troškimus bei poreikį gintis arba slopindamas baimės pojūtį. Tai pirminė ligos nauda. Egzistuoja ir antrinė nauda, kuria vadinama dėl ligos vėliau atsiradusi aplinkinių atida, globa, priežiūra, galimybė manipuliuoti kitais, gauti socialinę pašalpą. Tokiai naudai priskirtinas ir atkaklus individo priešinimasis pokyčiams, siekis išlaikyti *status quo*.

Pirminiai nelygybės išlyginimo kaštai

Stabilios visuomenės pagrindas yra bendros dvasinės ir materialinės vertybės. Dvasingi žmonės, niekinantys materialaus pasaulio gėrybes, yra taisyklės išimtis. Visuomenė ne visuomet vadovaujasi nuosekliu moralinių įsitikinimų kodeksu, bet visuomet – materialiniu savo egzistavimo pagrindu, taip pat idėjomis apie tokį pagrindą. Visuomenė, skirtingai nuo ją sudarančių individų, kurių dalis neišvengiamai yra linkę į destruktiją, autoagresiją ir susinaikinimą, paprastai siekia

išsaugoti savo vidinę struktūrą ir patį savo egzistavimą, o šio siekio svarbus komponentas yra tam tikri gyvenimo minimumo standartai. Formalios lygybės atvirkštinė pusė yra didžiulė pajamų ir turto paskirstymo nelygybė, o kartu ir gyvenimo kokybės bei laisvės nelygybė. Neturtingus žmones slegia nepriteklių, nepriežiūros, benamystės grėsmė ir nepavydėtinas visuomenės autsaiderio vaidmuo.

Visuomenė, laikydama socialinio solidarumo principo, turi pasirūpinti tais individualais ir šeimomis, kurios negebėdamos apsirūpinti pragyvenimu, atsiduria žemiau skurdo ribos. Tokiems žmonėms reikia ne tik materialinių išteklių – elementaraus būsto, maisto, drabužių, sveikatos apsaugos bei socialinių paslaugų. Žmonėms reikia bendravimo, solidarumo, rūpinimosi ir atjautos, pasitikėjimo (poreikių) pojūčio; orumo, pagarbos, savigarbos ir garbės, draugystės ir meilės.⁴ Kitaip tariant, be materialinių gėrybių, yra ir vadinamieji socialinių santykių poreikiai. Šių poreikių svarba ypač akivaizdi tais atvejais, kai emigrantai, praradę ryšį su savo praeitimi, aplinka ir šaknimis, tokius praradimus bent iš dalies kompensuoja burdamiesi kolonijose pagal nacionalinį principą. Tie poreikiai, kuriuos kaip teisėtus pripažįsta individualiais požymiais neapibrėžtos žmonių (socialinės) grupės, laikomi viešaisiais. Jie yra susiję ne tiek su vidinėmis daiktų (materialinių gėrybių) savybėmis, kiek su žmonių idėjomis apie poreikius. Nors Lietuvos žmonių poreikių idėjos turi savo specifiką, Lietuvos socialinės programos yra orientuotos į Vakarų šalis. Jose „socialinio draudimo programos buvo priimtos daugiaž vienoda seka, tarsi egzistuočių vienoda poreikių skalė: nelaimingi atsitikimai pramonėje, senatvė, ligos, nedarbas, parama šeimoms“ [7, p.125].

Siekdama užtikrinti tam tikrą lygybės lygį, valstybė paprastai eina socialinio pyrago skirstymo keliu; iš esmės jo dalį atima iš vieno ir perduoda kitiems. Ši schema, nepaisant jos paprastumo, yra universali ir taikoma tiek skirstant materialius, tiek ir nematerialius išteklius (pvz., taikant tam tikras privilegijas, nesvarbu, kaip jas pavadinsime, – teisių diferenciacija, pozityvioji diskriminacija, preferencijomis ir pan.). Parama seneliams, ligoniams (pvz., vaistų kompensavimas), nedarbingiesiems (pvz., bedarbio pašalpos), neįgaliesiems, daugiavaikėms šeimoms – tai visuomenės išteklių, daugiausia materialinių, perpaskirstymas remiantis socialinio solidarumo principu.

Pati geriausia mergina negali duoti daugiau, negu ji gali duoti. Socialiai orientuota valstybė negali nustatyti aukštesnį pragyvenimo ir socialinės apsaugos lygį negu ji realiai gali užtikrinti. Čia kyla dvi esminės problemos. Pirmą, reikia užtikrinti, kiek įmanoma, orias gyvenimo sąlygas tų žmonių, kurie dėl objektyvių aplinkybių (pvz., fizinės ar psichinės negalios, išlaikytinių gausos), neturi galimybių dirbti ar pakankamai uždirbti. Antra, tai žmonės, kurie nenori ir nesugeba dirbti arba neturi pakankamos kvalifikacijos ir profesinių įgūdžių atlikti tam tikrus darbus, o darbų, kuriuos gebėtų atlikti, jie atsisako. Šie žmonės yra tarsi gyva iliustracija dar Periklio išsakytai minčiai: *neturto mes nelaikome gėdingu, bet manome, kad gėdinga nedėti pastangų jo išvengti*. Kartu šie žmonės yra ir įrodymas to, kad eufemizmu „išlaikytinių nuotaikos“ įvardijama parazitavimo problema yra amžina ir permanentinė.

Sakoma, kad dvasiškai turtingesnis tas, kuris duoda, nei tas, kuris ima. Kita vertus, nors kai kurie žmonės ir niekina pinigus, tačiau dalytis jais neskuba. Negalima išleisti iš akių ir to, kad skurdas skatina altruizmą, o altruizmas stiprina motyvaciją išlikti skurdžiam. Tikrieji vargšai, kurie yra tokie dėl objektyvių priežasčių, suvokia, kad, nepaisant tikro ar deklaruojamo rūpesčio, jie iš esmės yra pažemintieji ir nuskriaustieji. Žmones slegia ir jų nepilnavertiškumo kompleksą sukelia ne tik poreikis išgyventi, bet ir poreikis prilygti minimaliems pragyvenimo standartams. Kita vertus, tariamieji vargšai simuliuoja savo būseną, piktnaudžiauja ir piktam panaudoja kitų žmonių altruizmą.

Pasak vadinamojo motyvacijos argumento lygybė panaikina siekius ir paskatas, „kuriuos motyvuoja produktyvią žmonių veiklą. Bet koks žingsnis pajamų išlyginimo linkme – socialinės išmokos, progresinis apmokestinimas, atlyginimų reguliavimas – silpnina asmens pastangų bei

⁴ Apie tai žr. detaliau: Stone D. Viešosios politikos paradoksai. Sprendimų priėmimo menas politikoje [7, p. 119].

taupumo paskatas ir smukdo visuomenės produktyvių investicijų lygį“ [7, p. 102].

Taigi lygybės siekis skatina išlaikytinių nuotaikas ir silpnina žmonių motyvaciją dirbti. Valstybės socialinės politikos kryptimi laikomas lygybės siekis reiškia ir nuolatinį valstybės poreikį kištis į privačią žmonių veiklą, varžyti iniciatyvas ir skatinti parazitavimo tendencijas. Kuo valstybė radikaliau vykdo lygybės politiką, tuo didesnė ir mažiau lanksti paprastai yra valdžios biurokratija. Lygybės užtikrinimas yra susijęs su išlaikymu didžiulio biurokratinio aparato, kuris tik naudoja išteklius, o pats nevykdo produktyvios veiklos. Visuomet ir visur egzistuoja ne tik žmonės dėl objektyvių priežasčių (pvz., ligos, fizinės ar psichinės negalios) negalintys pasirūpinti savimi, bet ir toks socialinis sluoksnis, kuris racionaliai pagrįsdamas savo veiksmus, nedirba ir nieko nedaro, kad įsidarbintų arba paprasčiausiai simuliuoja. Tokie asmenys yra išlaikomi ar parazituoja valstybės parama, dėl kurios jie turi ne didesnę interesą ieškoti darbo, kaip aruode įsikūrusios pelės – papildomo maisto šaltinio. Dėsninga, kad įtakingiausiu socialinės elgsenos dėsniu šiuolaikinėje politikoje laikomas Charleso Murray suformuluotas „nenumatytų paskatų dėsnis“: *bet kuris paskirstymas socialinės paramos tikslais didina padėtis, paskatinusios tokią paskirstymą, vertę* [7, p. 176]. Kalbant paprasčiau, šis „dėsnis sako, jog, padėdami žmonėms, turintiems problemų (tokių kaip skurdas, liga, benamystė ar priklausomybė nuo narkotikų) ir ypač duodami jiems pinigų arba teikdami paslaugas, faktiškai jiems *mokame* už jų turimas problemas ir suteikiame jiems paskatas išlikti skurdžiais, ligotais, benamiais arba narkomanais“ [7, p. 176-177].

Vadinasi, socialinė parama, nelygu, kokia vertintojo pozicija ir pažiūros, gali būti traktuojama diametraliai priešingai. Pirma, kaip socialinių išteklių praradimas, darbo motyvacijos mažinimas, našta valdžiai, šalies biudžeto ir ekonomikos sekinimas. Iš esmės taip socialinę paramą traktuoja tyrinėtojai, skeptiškai vertinantys žmogaus prigimtį. Tačiau materijos dėsniai nėra autonomiški, juos papildo ir saisto idėjos, dvasiniai dėsniai. Sociologas ar politikas, optimistiškiau vertinantis žmogaus prigimtį arba remdamasis skirtinga socialine logika, gali traktuoti, kad parama ir labdara, nors ir silpnina darbo motyvaciją bei stiprina išlaikytinių nuotaikas, tačiau skatina ir dėkingumą, ištikimybę bei socialinį solidarumą, kuris stiprina darbo motyvaciją, žmonių ryžtą bei energiją.

Problema ne ta, ar reikia pasirūpinti tais individais, kurie gyvena žemiau skurdo ribos, bet ta, kad poreikį sunku atskirti nuo idėjų apie savo poreikius ir nuo spekuliacijos savo poreikiais ar paprasčiausio įgeidžio. Negalima ignoruoti ir to reiškimo, kad socialinę paramą gaunantys asmenys suinteresuoti išlaikyti tą padėtį, kuriai esant patenkinami jų poreikiai.

Antriniai nelygybės „išlyginimo“ kaštai

Negalima ignoruoti ir tos aplinkybės, kad kiekvienoje visuomenėje reprodukuojamas ne tik sluoksnis žmonių, išlaikomų ar parazituojančių visuomenės sąskaita, egzistuoja ir visas luomas žmonių, kurie aptarnauja išlaikytinius ar parazitus. Šiuolaikiniai gerieji samariečiai realiai įgyvendina socialinio solidarumo principą, nors tarp jų gausu ir tokių, kurie, padėdami kitiems, siekia būti reikalingi ir reikšmingi. Altruizmas leidžia pasijusti reikšmingam ne tik teikiantįjį arba skirstantįjį paramą; altruizmas skatina ir egoizmą. Pasak R. Posner'io „kuo daugiau žmonių elgiasi altruistiškai – tuo daugiau žmonių linkę piktnaudžiauti. Savanaudžiai ir apgavikai klesti, o altruistai ir dori žmonės jaučiasi apkvailinti“ [8, p. 350].

Visuomenė išlaiko ne tik tuos žmones, kurie dėl objektyvių priežasčių (pvz., neįgalūs, psichikos ligoniai) reikalingi paramos arba linkę būti ligotais, bedarbiais, narkomanais, ir kuriuos tokia padėtis visiškai patenkina; visuomenė išlaiko ir tuos žmones, kurie teikia socialinę apsaugą ir rūpybą ne tik jos labiausiai reikalingiems, bet ir parazituojuojantiems. Tai antrinis visuomenės išlaidų rezultatas. Visuomenės autsaideriai yra ne tiek jų pačių, kiek visuomenės problema. Ši problema ne tik amžina ir permanentinė, autsaiderių reprodukcija praktiškai yra išplėstinė, o patys autsaideriai maloniai leidžia savimi rūpintis. Pavyzdžiui, seniausia pasaulyje profesija – prostitucija, atsiribojant nuo jos moralinio vertinimo, turėtų būti įteisinta, apmokestinant vertimąsi ja, kaip ir bet kurį kitą verslą. Tuščia ir beprasmiška švaistyti lėšas, energiją ir laiką stengiantis išgyvendinti tai, kas išgyvendina pačius išgyvendintojus.

Socialinio ir teisinio miražo siekis negali būti nekenksmingas. „Sausasis“ įstatymas Jungtinėse Valstijose davė galingą stimulą susikurti organizuotam nusikalstamumui ir skatino teisinį nihilizmą – šios valstybės istorijoje niekada tokia daugybė įstatymui lojalių žmonių nepažeidinėjo įstatymų. Sovietų Sąjungoje antialkoholinė kampanija, be to, kad žmones privertė vartoti alkoholio surogatą, valandų valandas stovėti eilėse ir ištuštino valstybės biudžetą, norom nenoromis išsiblavusiems žmonėms leido suprasti, su kuo ir kokioje šalyje jie gyvena. Sunkios „pachmielno“ biudžeto pagirios, tiksliau, tuščias biudžetas, masių totalinis nepasitenkinimas ir žmonėms liežuvius atrišusi „glasnost“ politika, sukergta su reformavimu tos sistemos, kurios neįmanoma reformuoti, davė stulbinantį efektą. Ši kampanija buvo svarbus komponentas to sprogstamojo mišinio, kuris sugriovė blogio imperiją.

Grįžtant prie beviltiškos ir pralaimėjimui pasmerktos kovos su prostitucija, reikia pasakyti, kad tai ne tiek agitacija už prostitucijos legalizavimą, kiek parodymas tos kainos, kurią visuomenė moka už jos draudimą. Visuomenė *moka* ne tik už tai, kad iš nelegalios prostitucijos pelnosi nusikaltėliai ir švaistomos biudžeto lėšos šiam šešėliniam verslui „kontroliuoti“. Visuomenė *moka* ir už tai, kad susiformavo veidmainiška gerųjų samariečių kasta, kuri pelnosi iš kretinizmo dvasia persmelktos agitacijos už pagalbą prostitutėms teikimą arba jų resocializaciją. Pinigus lygiai taip pat „sėkmingai“ galima išmesti siekiant pakeisti gėjaus seksualinę arba vilko mitybos orientaciją. Kai kuriose musulmoniškose šalyse yra profesionalūs raudotojai, išreiškiantys atsisveikinimo su žmogumi sielvartą ir skausmą, demokratinėse valstybėse yra žmonės, spekuliuojantys tariamai nelaimingų į prostituciją prievarta įtrauktų moterų likimu⁵. Ši reiškinį galima suformuluoti kaip prostitucijos prostitutavimo dėsni.

BAUDŽIAMASIS PERSEKIOJIMAS, TEISINGUMO VYKDYMAS IR LYGYBĖ

Lygybė gynyboje nuo kriminalinės agresijos

R. Dworkino nuomone, pati fundamentaliausia yra savarankiška teisės į lygybę koncepcija ir šią teisę jis vadina „teise į vienodą rūpestį ir pagarbą“ [9, p. 14]. Lietuvos teisinėje literatūroje jam kitais žodžiais antrina A. Vaišvila: „Valstybė <...> privalo vienodai pagarbiai ir aktyviai, vienodo veiksmingumo priemonėmis ginti kiekvieno piliečio teises ir laisves arba padėti jas įgyvendinti“ [11, p. 217]. Nors principai aiškūs ir turi tvirtą teorinį stuburą, tačiau ne visada išlaiko praktinio taikymo sunkumus. Pasak A. Vaišvilos, visų piliečių veiklos starto ir procedūrų lygybė reiškia ir jų teisę „reikalauti, kad valstybė vienodo veiksmingumo priemonėmis gintų visus savo piliečius nuo kriminalinės agresijos“. Tiesa, nors A. Vaišvila daro išlygą dėl didesnės apsaugos tų asmenų, kuriems kyla didesnė pavojingo kėsinosi grėsmė, vis dėlto tvirtina, kad „padarytas nusikaltimas, neatsižvelgiant, kas nuo jo nukentėjo, turėtų būti tiriamas vienodai uoliai ir vienodo veiksmingumo priemonėmis“ [11, p. 219].

Nuosekliai laikantis tokios logikos, gali būti pateisinta tik sustiprinta prezidento Kenedžio asmens apsauga, bet ne jo nužudymo aplinkybių tyrimas, kuris turėtų būti atliekamas „vienodai uoliai ir vienodai veiksmingomis priemonėmis“. Šios priemonės valstybės lyderio nužudymo aplinkybių tyrimo pobūdį turėtų riboti panašiai kaip laivyno greitį neišvengiamai riboja lėčiausio laivo greitis. Kenedžio nužudymas, kurio aplinkybes tyrė tūkstančiai slaptųjų tarnybų agentų ir specialiai suformuota vyriausybė E. Warreno tyrimų komisija, iškalbingai rodo: žmogaus

---

⁵ Tuo nereiškama nepagarbos tikrosioms prekybos žmonėmis aukoms – moterims, prievarta, apgaule, pasinaudojant materialine priklausomybe ar dėl kitų priežasčių įtrauktoms į prostitucijos verslą ir eksploatuojamoms kaip gyvoji prekė. Vertinant blaiviai ir realiai, be išankstinio nusistatymo ir dažnai klaidingai adresuotos atjautos toms, kurioms šios atjautos mažiausiai reikia, pripažintina ta aplinkybė, kad galimybė santykinai gerai uždirbti netgi tuo atveju, kai didesnę dalį uždirbto atlyginimo pasiima suteneris arba firma, seksualinių paslaugų teikimą maskuojanti įvairiomis formomis, yra galingas stimulus užsiimti prostitucijos verslu. Be to, su prostitucijos verslu susijusi rizika, iššūkiai ir grėsmės kai kurioms moterims ne tik nėra atgrasi, o priešingai, tai yra tarsi gyvenimo druska, beje, atitinkanti ir jų padidėjusio lytinio potraukio (nymphomanijos) poreikį. Prostitucija, kaip ir nusikalstamumas, išnyks kartu su žmonija ir paskutinis aktas žmonijos istorijoje bus, jeigu ne nusikaltimas, tai prostitucijos aktas.

nužudymo aplinkybių tyrimas negali būti atliktas ignoruojant žmogaus reikšmingumo ir jo socialinio statuso, taip pat to, kad šiuo nusikaltimu yra mestas įžūlus iššūkis valstybei ir įstatymams. Visuomenė ir valstybė turi atsakyti į tokių iššūkių veiksmingomis, atgrasančiomis ir proporcingomis priemonėmis. Priešingu atveju šiukšlių konteineryje rasto valkatos su smurtinės mirties požymiais arba tarpusavio sąskaitų suvedinėjimo metu nušauto mafiozios, dėl kurio seniai verkė elektros kėdė, nužudymas turėtų būti tiriamas „vienodai uoliai ir vienodo veiksmingumo priemonėmis“ kaip ir prezidento Kenedžio nužudymas.

Dosnumas naikina pats save. Neracionaliai naudojami riboti žmonių, technikos ir laiko ištekliai apribotą galimybę tirti panašius nusikaltimus, kurių išplėstinė reprodukcija yra kriminalistų darbo rutina. Be to, reikėtų gerokai nusižengti psichologijos dėsniams, beprasmiškai bandant iškreiptais būdais prievartauti žmogaus prigimtį, nes operatyviniai darbuotojai vargu ar suinteresuoti, netausodami savęs, pasišvesti, siekdami išaiškinti nužudymą tokio asmens, dėl kurio mirties jie nelinkę pralieti nė vienos ašaros. Formalios lygybės prieš įstatymą požiūriu, narkotikais bei alkoholiu piktnaudžiavusio valkatos arba mafijos smogiko, kurio sąžinę slegia aibė sunkių nusikaltimų, nužudymas turėtų būti tiriamas, laikantis tokių pat reikalavimų ir standartų, kaip ir reikšmingo, visuomenei nusipelnusio žmogaus nužudymas. Panašiai skambėtų ir reikalavimas, kad įtarimai dėl bet kokios tyčinio gaisro sunaikintos lūšnos, kurioje rastas ir apanglėjęs „bomžo“ lavonas, būtų tiriami taip pat intensyviai kaip ir 2001 m. rugsėjo 11 d. teroro aktas Niujorke. Arba, kad įtarimo dėl galimos eutanazijos, padėjusios išeiti iš gyvenimo sunkiam ligoniui, kuris, prijungtas prie gyvybės palaikymo prietaisų, buvo priverstas kęsti nežmoniškas kančias, tyrimas būtų atliekamas taip pat intensyviai kaip ir paieška serijinių žudikų, terorizuojančių megapolį.

Tarp šių diametraliai priešingų polių yra platus spektras tokių nusikaltimų (tyčinių nužudymų, turto sunaikinimo ir teroro aktų), kurių aukos yra labai skirtingi pagal socialinį statusą, turtinę padėtį, įtaką ir reikšmingumą visuomenėje žmonės, o žala, padaryta turtui, gali varijuoti nuo kelių šimtų iki šimtų milijardų dolerių. Reikalavimo „vienodai, uoliai ir vienodo reikšmingumo priemonėmis“ nuoseklus laikymasis reikštų visišką prioritetų ignoravimą ir teisėsaugos veiklos profanaciją. Galima įpareigoti operatyvininką vienodai uoliai tirti bet kokį nužudymą, nesvarbu, ar auka yra jo kolega, ar banditėlis, dėl kurio jis sielos gelmėse jaučia padėką žudikui. Vis dėlto negalima priversti jį su vienodu atsidavimu ir uolumu vykdyti tokių įpareigojimą. Jeigu tiesa, kad eskimai ragina šunų vorą greičiau bėgti iškišę ant karties pieš jų nosis kaulą, galima drąsiai tvirtinti, kad to jie niekad nedarys pririšę prie tokios karties Šunų etikos kodeksą.

Nuosekliai laikantis aptariamojo lygybės principo prieš asmenį, pradėtas baudžiamasis persekiojimas turėtų būti atliktas vienodai intensyviai, be atodairos į jo socialinę padėtį ir reikšmingumą. Sprendimus baudžiamajame procese priima prokuroras, vadovaudamasis teisine sąmone ir savo įsitikinimu pagrįstais konkrečiais įkalčiais. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu nepavyksta surinkti reikiamų įtariamojo asmens kaltės įrodymų, prokuroras, negalėdamas ignoruoti abejotinos bylos teisminės perspektyvos, priverstas nutraukti baudžiamąjį persekiojimą, o prirėkęs ir atsiprašyti asmens, prieš kurį toks persekiojimas buvo pradėtas.

Asmenims, kurių atžvilgiu pradėtas baudžiamasis persekiojimas, bene sunkiausia inkriminuoti sudėtingus ekonominius, finansinius, korupcinius, kruopščiai maskuojamus ir didelę žalą visuomenei daromus nusikaltimus. Tai nereiškia, kad jų neįmanoma išaiškinti, tai reiškia, jog juos įmanoma išaiškinti tik kur kas didesnėmis pastangomis ir veiksmingesnėmis priemonėmis nei tiriant rutininius nusikaltimus. Tai pagal Vienodo veiksmingumo doktriną būtų nelygybės išraiška. Laimei, ši „nelygybė“ dažniausiai ištaisoma dar jos nepadarius. Mat, nesugebėdama iširti sunkių nusikaltimų, teisėsauga savo munduro garbę *volens nolens* gina pradėdama baudžiamąjį persekiojimą ir baigdama jį (apkaltinamuoju nuosprendžiu) paprastai prieš smulkias žuveles. *Pavogsi dolerį – sėsi į kalėjimą, pavogsi geležinkelį – tapsi senatoriumi.* Ši nemari sentencija atspindi tik tą faktą, kad principus, išreiškiančius vienodą žmonių traktavimą, lengva deklaruoti, o nuosekliai juos įgyvendinti sunkiau nei Dangaus Karalystės siekiančiam tikinčiajam gyventi be nuodėmės.

Lūkesčiai, kad baudžiamasis persekiojimas bus vykdomas objektyviai ir nešališkai, ne tik laikantis nustatytų procesinių taisyklių, bet ir vienodai veiksmingomis priemonėmis, neatsižvelgiant į žmonių turtinę padėtį, galią ar ryšius ir socialinį reikšmingumą, pateisina teisinės valstybės viešpatavimo idėją. Kartu tokios idėjos įgyvendinimas realus ne daugiau kaip kiekvieno dalyvaujančiojo loterijoje galimybė išlošti Aukso puodą.

Vadinasi, reikalavimas, „vienodo rūpesčio ir pagarbos“ arba „vienodai uolaus ir vienodai veiksmingomis priemonėmis“ tirti nusikaltimą, nesvarbu, prieš kokį asmenį jis įvykdytas, yra persmelktas Utopijos šalies dvasia ir principais. Žmogaus socialinis reikšmingumas, susijęs su jo turtine, socialine padėtimi, įtaka, ryšiais ar kitomis galiomis, trapų lygybės prieš įstatymus reikalavimą sutraiško taip pat lengvai, tarsi tankas skruzdėlyną. Lygybės prieš įstatymą požiūriu asmuo vienodai traktuojamas tuomet, kai jis atsako už žmogaus (nesvarbu, genijaus ar kvailio, šventojo ar niekšo, multimilijardierius ar valkatos) nužudymą, jeigu nusikaltimą padaro dėl tų pačių motyvų. Vis dėlto padarytas toks nusikaltimas, priešingai lygybės prieš įstatymus reikalavimams, atskleidžiamas anaip tol ne vienodai rūpestingai, uoliai ir ne vienodo poveikio priemonėmis.

Valstybės teisė į savigną ir lygybės problema

Deklaruojama ir tikslu laikoma žmonių lygybė prieš įstatymus, išskyrus tam tikras išimtis, geriausiu atveju gali būti tik formali, bet ne faktinė. Idealas visada yra nepasiekiamas; nors tai ir nepašalina galimybių jo siekti, tačiau riboja arsenalą tų priemonių, kuriomis jo siekiama.

Ne atsitiktinai R. Dworkin'as, suformulavęs, jo nuomone, fundamentaliausią savarankišką „teisės į lygybę koncepciją“ [9, p. 14], o šią teisę jis vadina „teise į vienodą rūpestį ir pagarbą“, daro svarbią išlygą, kad „valdžia nusikaltėliams turi rodyti ne lygią, bet minimalią pagarbą ir elgtis su jais kaip su žmonėmis, o ne kaip su priemonėmis“ [9, p. 35]. Tačiau, toliau plėtodamas „fundamentaliausią lygybės koncepciją“ ir nagrinėdamas jos įgyvendinimo galimybę konkrečiame socialiniame kontekste, R. Dworkin'as iš esmės priverstas konstatuoti, kad nuoseklus teisės į „vienodą rūpestį ir pagarbą“ įgyvendinimas yra neįmanomas.

Reikalavimas, kad valdžia nusikaltėliams rodytų bent minimalią deramą pagarbą ir žiūrėtų į žmogų kaip į tikslą, o ne priemonę jos tikslams pasiekti, atitinka tiek Kanto moralinį imperatyvą, tiek, žmogaus orumo ir savivarbos poreikį. Tačiau tiesa yra brangesnė už duoklę autoritetams bei tauriai skambančias frazes. Jeigu nesustosime, o eisime iki galo ir atskleisime tą turinį, kurį slepia žodžiai, būsime priversti nuo orios ir garbios vizijos nusileisti į realią, nesvetingą tikrovę. Kai valstybė yra priversta ginti tas taisykles ir tvarką, kuria pagrįsta visuomenės egzistencija, žmogus neišvengiamai greičiau traktuojamas ne kaip tikslas, bet kaip priemonė jam pasiekti. Tiksliau, kaip priemonė įgyvendinti neginčijamą visuomenės teisę į savo išlikimą ir egzistenciją. Pavyzdžiui, jeigu teisėtai suimtas asmuo, kuriam pareikšti įtarimai dėl tyčinės žmogžudystės, bandys pabėgti, draudimas atimti gyvybę jam netaikomas⁶, nors bėglys ne tik laikomas nekaltu pagal nekaltumo prezumpciją, bet ir išties gali būti visiškai nesusijęs su jam inkriminuojamu nusikaltimu (pvz., vėliaus nustatytas tikrasis žudikas). Kalinio, atliekančio laisvės atėmimo bausmę, gali būti atlikta natūralių kūno ertmių apžiūra, o aerouoste pagrįstų įtarimų sukėlęs keleivis gali būti visiškai išrengtas. Jeigu paleista kulka sutrupins žmogaus nugarkaulį arba tos pačios lyties žmogus atliks kito asmens analinės ar vaginalinės angos apžiūrą, tokie veiksmai bus laikomi teisėtais ne tik tuomet, kai paaiškės, jog realiai egzistavo pagrindas, kuriuo remiantis ir laikantis atitinkamų procedūrų, jie buvo atlikti. Tokie veiksmai, objektyviai žeminantys žmogaus orumą arba netgi atėmę jam gyvybę, bus laikomi teisėtais ir tuomet, kai jie atlikti laikantis formalių (procesinių) įstatymo reikalavimų, nors toks pagrindas objektyviai neegzistavo (pvz., nusikaltimą padarė ne įtariamasis, o kitas asmuo; informatorius pateikė klaidingą informaciją, kad kalinys slepia

⁶ Pagal Konvencijos 2 straipsnio 2 dalies b punktą draudimas atimti gyvybę netaikomas, kai tai padaryta, laikantis reikalavimo neviršyti neišvengiamai būtino tokiu atveju jėgos panaudojimo. Tiesa, žodis „nušauti“ čia skamba gan šiurkščiai, jeigu neatsižvelgsim į tai, kad minėtas jėgos panaudojimas ir yra juridinis minėto žodžio eufemizmas.

narkotikus).

Vadinasi, kai aptartais atvejais gali būti visiškai teisėtai nušautas ne tik nekaltumo prezumpcijos principo požiūriu nekaltas, bet ir išties jokio ryšio su jam inkriminuojamu nusikaltimu neturintis žmogus, švelniai tariant keistoka, tokį aktą laikyti atidos, rūpesčio ir pagarbos žmogui išraiška⁷. Tačiau, jeigu teisėtai suimtam asmeniui siekiama sutrukdyti pabėgti, o kitomis priemonėmis to padaryti neįmanoma, tokiu atveju gynybos objektas yra nustatyta valdymo ir viešojo tvarka bei visuomeninis saugumas, o į asmenį paleisti mirtini šūviai – tai priemonė palaikyti ir užtikrinti tą tvarką, kuri ir gali rasti tik laikantis nustatytų taisyklių bei procedūrų. Kita vertus, šiuo atveju ne tiek svarbu, kaip įvardyti žudymo ginklo panaudojimą, kai jis yra neišvengiamai būtinas ir adekvatus (t.y. teisėtas). Svarbu, kad kitomis lygiareikšmėmis aplinkybėmis toks panaudojimas būtų vienodas, nesvarbu, koks žmogus yra teisėtai suimtas. Tačiau tuomet, kai vietoj suėmimo įtariamajam gali būti skiriama alternatyvi kardomoji priemonė – užstatas, lygybės prieš įstatymą požiūriu susiduriama su sunkiai išsprendžiamais keblumais ir prieštaravimais. Nors užstatas ir skiriamas, atsižvelgiant į nusikaltimo pavojingumo laipsnį bei pobūdį, įtariamojo turtinę padėtį ir asmenybę, užstato minimalus dydis turi būti toks, kad užtikrintų ne tik kardamosios priemonės paskirtį, bet ir įtariamojo suinteresuotumą jo neprarasti. Tačiau užstato dydis – tai ne tik absoliuti, bet ir reliatyvi sąvoka; vienam ir milijonas – ne pinigai, kitam ir keli tūkstančiai – jo svajonių riba. Taigi, nepaisant draudimo varžyti žmogaus teises ar teigti jam privilegijų dėl socialinės padėties, tokie suvaržymai ar privilegijos tam tikrais atvejais yra praktiškai užprogramuotas dalykas.

Žmonių formalioji lygybė nepaneigia jų faktinės nelygybės. Žmogaus, kaip tikslo traktavimas, nepaneigia išskirtiniais atvejais, jo, kaip priemonės, traktavimo. Kita vertus, jeigu netgi sadistas ir serijinis žudikas už jo padarytus nusikaltimus yra nuteisiamas iki gyvos galvos, jam išties rodoma minimali pagarba ir su juo išties elgiamasi kaip su žmogumi. Jis, kaip nuteistasis, iš dalies jau yra įgyvendinto tikslo – užtikrinti visuomeninės tvarką priemonė ir todėl su juo galima elgtis kaip su tikslu, o ne kaip su priemone.

IŠVADOS

1. Formali žmonių lygybė nepaneigia faktinės – turtinės ir socialinės jų nelygybės. Tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose deklaruojama žmonių lygybė iš esmės yra teiginys apie faktą, kuris klaidingai laikomas faktu. Kartu šiuose dokumentuose žmonių lygybė yra įtvirtinta kaip politinis reikalavimas ir teisinis principas.
2. Vienodas nevienodų žmonių traktavimas, nesvarbu, ar jis bus vertinamas kaip būtinumas traktuoti visus su vienoda atida, rūpesčiu, pagarba, ar vienodai uoliai ir vienodo veiksmingomis priemonėmis ginti jų teises ir interesus, negali būti laikomas nepriekaištingu žmonių lygybės įgyvendinimo principu. Žmonių, nevienodų pagal turtinę, socialinę padėtį, socialinį pažeidžiamumą, vienodas traktavimas reikštų jų nevienodą traktavimą ir faktinės nelygybės įtvirtinimą.
3. Žmonių faktinė nelygybė kelia problemą ne tiek dėl to, ar pateisinama valstybės intervencija lygybei garantuoti, kiek dėl to, kam ir kokia apimtimi turėtų būti taikoma tokia intervencija ir kokie jos rezultatai turėtų būti laikomi pagrįstais. Bet kokiu atveju valstybės intervencija gali garantuoti tam tikrą lygybės laipsnį, bet ne pačią lygybę, kuri yra iliuzinė fikcija. Socialinis materialių gėrybių perskirstymas gali būti laikomas lygiu ar nelygiu, atsižvelgiant į tai, kas ir kokiais kriterijais remdamasis jį vertina.
4. Valstybės intervencija, siekiant panaikinti labiausiai aiškia žmonių turtinės ir socialinės nelygybės padėtį, nusipelno prieštaringo vertinimo. Socialinė parama žmonėms, nesvarbu kokiomis formomis ji pasireikštų, patenkina žmonių bendravimo, socialinio solidarumo, rūpinimosi ir atjautos poreikį. Kartu visuomenė negali paskirstyti gėrybes ir teikti įvairiausio pobūdžio kompensacijas, nereikalaujama iš individų, kuriems jos teikiamos, jokių pareigų ir prievolių. Viešosios paramos, maisto talonų ar kitokių gėrybių dalijimas ir bet koks

⁷ Griežtai kalbant, priešingai negu teigia R. Dworkin'as, nusikaltėliais laikomi ne tie asmenys, kuriems „pareikšti kaltinimai“, bet tie, kurių atžvilgiu yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis.

perskirstymas socialinės paramos tikslais mažina darbo motyvaciją ir skatina žmones likti tokiais, kuriems nuolat reikia tokios paramos.

5. Valstybė, siekdama užtikrinti tam tikrą žmonių lygybės laipsnį, turi užsibrėžti realų ir aiškiai pasiekiamą tikslą. Nepasiekiami tikslai nėra neutralus siekis. Teisinio miražo vaikymasis yra tuščias ir beprasmiškas laiko, jėgų ir energijos švaistymas, galintis sukelti sunkių ir neprognuojamų padarinių.

LITERATŪRA

1. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija// Žmogaus teisės. Tarptautinių žmogaus teisių rinkinys. Vilnius: Mintis, 1991.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 2002.
3. Friedman M. Kapitalizmas ir laisvė. Vilnius: Mintis, 1998.
4. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
5. Von Hayek F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. III. Laisvosios visuomenės politinė tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1999.
6. Popper K. R. Atviroji visuomenė ir jos priešai. Vilnius: Pradai, 1996.
7. Stone D. Viešosios politikos paradoksai. Sprendimų priėmimų menas politikoje. Vilnius: Eugrimas, 2004.
8. Posner R. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004.
9. Dworkin R. Rimtas požiūris į teises. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2004.
10. Tėvų padėka už vaiko gimimą – nežinomam spermos donorui// Lietuvos rytas, 2005 m. lapkričio 11 d., Nr. 259.
11. Vaišvila A. Konstitucijos 29 straipsnio komentaras. // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Vilnius: Teisės institutas, 2000.

Dr. Karolis Jovaišas
Law Institute

HUMAN EQUALITY: THE PROBLEMS AND THE PARADOXES

Summary

The Constitutional principle of human equality express their formal equality and the prohibition to discriminate equal people or, contrarily, to accord them privileges. However, formal human equality does not disprove their actual inequality and it even helps to occur for such.

There exist no thorough research of human equality theoretical and practical problems but only fragmentary attempts in lithuanian legal literature.

There are the problem of the approach of the equality and inequality of different people, according to who, from what point of view and according to what criteria traets it, discussed in this article astimating the steady way of thinking critically. There is also studied if the state intervention to safeguard the particular level of the human equality is justifiable, what results from such intervention could be legitimate and might the unlegitimate objects cause negative results.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2006 m. rugsėjo 29 d.